

УДК 349.6

ІНТЕГРАЦІЯ ПРИРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ В ЕКОЛОГО-ПРАВОВУ НАУКУ, ДОКТРИНУ, ПОЛІТИКУ ТА ЗАКОНОДАВСТВО: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

Г. В. АНІСИМОВА,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: anisimova.ecolaw@gmail.com
ORCID 0000-0003-0579-7007

Стаття містить науково-теоретичний аналіз питань, пов'язаних із використанням еколого-правової доктрини у правотворчому процесі, при розробленні нормативно-правових актів та адаптації їх до європейських стандартів. Еколого-правова доктрина розглядається як різновид галузевої правової доктрини, її системоутворюючий елемент, теоретико-методологічний фундамент правової системи, джерело (форма) екологічного права. Зроблено спробу дослідити вплив природно-правової доктрини на формування загальнотеоретичних положень науки екологічного права, еколого-правової доктрини, еколого-правових відносин, визначити напрями та шляхи вдосконалення державної екологічної політики й законодавства.

Ключові слова: державна екологічна політика; юридична наука; природно-правова доктрина; еколого-правова доктрина; екологічні правовідносини; екологічне законодавство.

Постановка проблеми й актуальність теми. Актуальність питання, що розглядається, зумовлена теоретичним і практичним значенням формування таких правових категорій, як «природно-правова доктрина» та «еколого-правова доктрина», за допомогою яких розширюється наукове вчення про сутність і зміст екологічного права, його взаємодію з іншими правовими галузями та науками не лише юридичної спрямованості, вплив на формування сучасного екологічного законодавства і досвід його застосування, тлумачення еколого-правових норм, становлення сучасної державної екологічної політики України. Зазначені категорії сприяють створенню юридико-логічної моделі розуміння й тлумачення екологічних правовідносин та їх фактичному встановленню (позитивації, легалізації) в екологічному законодавстві.

В еколого-правовій науці (як і в усій юридичній) широко вживаним сьогодні є термін «доктрина». Однак і досі не склалося не лише одностайної

думки щодо суті останньої й виконуваних нею функцій, а й навіть місця в системі джерел (форм) права, як, до речі, не має розуміння загального вектора розвитку. Це, у свою чергу, зумовлює труднощі при дослідженні як системи екологічного права, так і його місця в правовій системі.

Метою статті є проведення комплексного теоретичного аналізу місця та ролі природно-правової доктрини в системі екологічного права, для досягнення якої необхідно вирішити такі завдання: а) дослідити наукові підходи до розуміння природно-правової доктрини, правової доктрини, еколого-правової доктрини; б) вивчити зміст еколого-правової доктрини, виокремити її особливості й ознаки; в) розкрити особливості впливу цієї (природно-правової) доктрини на екологічні правовідносини, правотворчість, екологічну свідомість громадян; г) окреслити перспективні напрямки розвитку еколого-правової доктрини й визначити вплив її на державну екологічну політику в умовах євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя дослідження правової категорії «доктрина» становлять праці вчених дореволюційного, радянського та сучасного періодів у різноманітних сферах наукових знань, що стосуються теоретичних моделей і концепцій, присвячених методологічним засадам правової доктрини, порівняльному правознавству, теорії й філософії права, теорії правосвідомості й правової культури, джерел права, а саме: С. С. Алексєєва, Дж. Г. Бермана, М. Й. Байтіна, А. І. Бобильова, С. В. Бошно, А. О. Васильєва, С. П. Головатого, Р. Давіда, Ю. А. Задорожного, О. О. Зозулі, О. С. Йоффе, М. В. Кармаліти, А. А. Козловського, М. І. Козюбри, М. М. Коркунова, С. І. Максимова, М. Є. Мочульської, В. С. Нерсесянца, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменка, П. М. Рабіновича, І. В. Семеніхіна, Д. В. Храмова та ін.

До того ж, стали у нагоді роботи, що стосуються підходів до концепції так званого «відродженого природного права», історико-правових аспектів розвитку доктрини, серед яких можна виокремити публікації П. І. Новгородцева, Б. О. Кістяковського, В. К. Гессена, Є. М. Трубецького,

П. Г. Виноградова, І. О. Ільїна, Й. О. Покровського, П. Б. Струве, Ф. В. Тарановського, А. В. Полякова, Біркмейєра, Р. Штаммлера, Л. Савінї, Г. Ф. Шершеневича та ін.

У цьому контексті слід згадати, що еколого-правові аспекти розвитку правової доктрини були об'єктом наукових пошуків В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкової, А. П. Гетьмана, П. О. Гвоздика, М. Е. Ковальської, В. В. Костицького, М. В. Краснової, П. Ф. Кулинича, Н. Р. Малишевої, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, Ю. С. Шемшученка, А. С. Шестерюка, М. В. Шульги, Г. В. Анісімової та ін.

Вагомий внесок у розкриття філософсько-правових, методологічних і наукознавчих засад правознавства, доктринальних вимірів верховенства права, прав людини, правової системи, право-доктринальних концепцій сучасної української державності та історико-правових доктрин зробив колектив науковців – авторів монографії «Загальнотеоретична та історична юриспруденція» п'ятитомника «Правова доктрина України» [13].

Виклад основного матеріалу. Розвиток будь-якої науки – це процес не лише кількісного накопичення знань щодо будь-якого явища, а й еволюційного переходу до усвідомлення його нової якості. Еколого-правова наука, зазначає Г. І. Балюк, не є винятком [14, с. 252]. Системне вивчення доктрини сучасного екологічного права України у XX-XXI ст. належить авторам розділу монографії «Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права» [14] вищезазначеного п'ятитомника. Доречним вважаємо зауваження В. І. Андрейцева, що науково-правові доктрини формувалися й легалізувалися на ґрунті існуючого механізму правового регулювання з усіма його прогресивними й регресивними ідеями, приписами, установками щодо здійснення різних видів діяльності, які були б сумісними з принципами відповідної екологічної політики. Ось чому доктринальні підходи мали б бути адекватні змісту останньої з окремими елементами наукової передбачуваності на перспективу, оскільки для еколого-правової науки є характерною прогностична функція [14, с. 98].

Звертаючись до аналізу змісту загальнонаукової категорії «доктрина», яким оперують суспільствознавчі науки, й відзначаючи багатозначність її трактувань в енциклопедичних, філософських, юридичних словниках, підкреслимо, що при її розгляді й намаганні навести наукове визначення використовують такі поняття, як учення, основні ідеї, задум, теорія, наука, система поглядів, а іноді вона розглядається і як синонім терміна «концепція». Отже, наведені вище категорії у багатьох випадках сприймаються як тотожні. Однак М. В. Кармаліта слушно зауважує, що ні ідеї, ні теорії, ні концепції не визнавалися джерелами права, тоді як за доктриною такий статус закріпився як у національних, так і в міжнародних правових системах [7, с. 18].

Передусім наголосимо, що в наукових джерелах містяться різні дефініції категорії «юридична доктрина», як-то: а) вчення (теорія) як сукупність теоретичних положень про правові явища; б) державна програма (концепція) регулювання суспільних відносин, постановка цілей, завдань, визначення засобів для їх реалізації; в) сукупність загальних засад, відправних принципів права, що підтримуються або санкціонуються державою; г) керівні теоретичні принципи, засадничі правові дефініції; д) наукові праці авторитетних дослідників; е) точки зору вчених-юристів із певних питань правотворчості і правозастосування та ін. У юридичних джерелах, як і в наукових роботах з екологічного права, існують розбіжності щодо усвідомлення правознавчої природи доктрини, визначення її поняття й ознак. Це стосується також і різних галузей наукових знань. За сучасних умов у юриспруденції правою категорією «доктрина» оперують у різноманітних словосполученнях: позитивістська, природно-правова доктрина, юридична доктрина, доктрина абсолютного суверенітету, доктрина контролю над злочинністю, доктрина національної безпеки, доктрина права, державно-правова доктрина, доктрина верховенства права, міжнародно-правова доктрина (або доктрина міжнародного права), доктрина глобалізації прав людини і громадянина, доктрина правової охорони навколишнього середовища, доктрина екологічного процесуального права, доктрина зайнятості тощо, що ще раз підтверджує багатоаспектність,

складність, комплексність даного терміна.

У філософсько-правовій науці зазвичай термін «доктрина» використовують у контексті таких понять, як «учення», «соціальна наука», «філософська теорія (природно-правова, позитивістська)», «ідеологія (ліберальна, соціалістична, консервативна)», «догма», «концепція» та ін. Проте в усіх випадках, як зазначає С. І. Максимов, при його застосуванні мається на увазі вчення (знання), яке певною мірою редуковане до внутрішнього несуперечливого ядра, завдяки чому воно націлене на безпосереднє використання на практиці. Загальне розуміння поняття «доктрина» у сфері юридичного значення набуває свого специфічного прояву як правова доктрина [13, с. 60-61].

Будь-яка доктрина спирається на уявлення про природу права та на те, чим воно є. Підґрунтя таких уявлень, наголошує С. І. Максимов, становлять дві протилежні інтуїції: а) право – це соціальний факт; воно створюється можновладцями (приміром, законодавцями й суддями) або звичаями, що існують серед людей; б) судді й дослідники права отримують знання про нього шляхом оцінних операцій, тобто тлумачення законодавчих актів, прецедентів та інших джерел права. Таке тлумачення неодмінно пов'язане зі справедливістю; отже, несправедливе тлумачення є хибним [Там само, с. 78].

Правознавці вважають, що правова доктрина за своїм змістом є найближчою близькою до правової науки, і в більшості випадків під термінами «наука» і «доктрина» розуміють ідентичні, рівні за змістом. Важливо, що формування доктрин пов'язано зі створенням наукових шкіл. У сучасний період, підкреслює В. І. Андрейцев, цей процес все більше набуває міжгалузевого спрямування, що пояснюється появою потужних науково-координаційних центрів шляхом легалізації всеукраїнських і міжнародних наукових структур, лідери яких мають можливість формувати структуровані мобільні наукові колективи, довкола ідей і доктрин яких об'єднуються науковці відповідних правничих знань [2, с. 21]. І начебто продовжуючи наведену думку, С. І. Максимов наголошує: універсальні вчення набувають доктринального

характеру, лише коли вони застосовуються для вирішення того чи іншого правового питання, хоча ці вчення (наприклад, позитивізм і теорія природного права, концепція верховенства права – правової держави) і формулюють свої положення в абстрактній, у найзагальнішій формі [13, с. 63].

Позитивація концепції природного права в екологічне законодавство дає змогу вести мову про природно-правову доктрину в екологічному законодавстві та науці. Це зрозуміло, бо природне право відчутно позначається на екологічному законодавстві, а саме на формуванні його сучасних інститутів: права власності на природні ресурси, екологічних прав та обов'язків; права загального природокористування та ін. Впливає воно й на низку природних екологічних прав, зокрема, – на безпечне довкілля, безпечні і якісні продукти харчування, отримання екологічної інформації, безперешкодний доступ до природних ресурсів, які є об'єктом права власності Українського народу, на право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та ін. Майже всі ці положення закріплені в Конституції і служать складниками конституційно-правової доктрини, які, безумовно, сприяють розвитку еколого-правової доктрини, науки й законодавства. Сучасна конституційна доктрина не розглядає право природне й позитивне як антиподи. На її розвиток значно впливає концепція природного права, основним постулатом якої став висновок про існування вищих, постійно діючих, незалежних від держави, норм і принципів, у яких втілені розум, справедливість, об'єктивний порядок цінностей. Ця концепція розглядається як підґрунтя конституційних (суб'єктивних) прав, що безпосередньо трансформуються в екологічні. В основу Конституції України покладено природно-правовий тип праворозуміння, відповідного до якого права свободи людини, закріплені в загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права, виступають критерієм правової першооснови для національної системи позитивного права. Закріплення доктринальних положень природного права в Основному Законі України, в нормативно-правових актах, а також їх відтворення у змісті інших формальних джерел свідчить про визнання цих положень: а) юридичною спільнотою концептуальною основою нормотворчої, правозастосовчої й правотлумачної

діяльності; б) практичною цінністю природно-правової доктрини для екологічного законодавства; в) на державному рівні природно-правовою доктриною набувається юридична сила, загальна обов'язковість, тобто стає формою права. На цих теоретичних підставах побудована і практика європейського правосуддя.

Отже, підсумовуючи наведене, додамо, що ідеологічним фундаментом екологічних прав людини стала природно-правова доктрина, що висунула домінують природжені права людини, які держава має забезпечувати й охороняти і які вона не має права ні обмежувати, ні , ні порушувати. Проте існують певні особливості, пов'язані з можливістю обмеження деяких природних екологічних прав, передбачених Основним Законом України. До переліку прав, які не підлягають обмеженню, ці екологічні не належать (ст. 64). Питання про обмеження природних екологічних прав мають чіткі ознаки. Порівняємо для прикладу можливість обмеження права власності на природні ресурси і права на безпечне навколишнє середовище. Безсумнівно, вони потребують додаткового дослідження. З часом, як уже зазначалося, природно-правова доктрина отримала різноманітне трактування її прихильниками. Незважаючи на це принцип невідчужуваності прав людини залишається незмінним, створює простір для розвитку особистості, її самовизначення, автономії свободи, забезпечення стійкості соціуму, запобігання конфліктам тощо. Природні екологічні права формують умови життєдіяльності людей, що об'єктивно їм . Вони слугують підґрунтям для виникнення розвитку численних екологічних прав, у тому числі й тих, що розглядаються. За сучасних умов є всі підстави вести мову не про сукупність природних прав, а про постійну їх систему, частиною якої є, безперечно, екологічні природні права. Визначені в екологічному законодавстві дозволи заборони, обов'язки, інші імперативні приписи окреслюють межі екологічних правовідносин, обумовлених публічними і приватними (особистими) екологічними інтересами

За змістом природні екологічні права пов'язані з моральними вимогами: це так званий «моральний мінімум», який представники природної школи вважали ядром природного права. Розбіжності між природним правом,

природно-правовою та еколого-правовою доктриною, наукою й законодавством, безсумнівно, неминучі. Адже весь юридично значущий зміст природних екологічних прав через їх природну невичерпність і постійний саморозвиток не може бути повною мірою відображений у вигляді відповідних норм законодавства. Поза межами міжнародно-правових актів завжди залишатимуться деякі ідеї, принципи й норми, які ще не отримали віддзеркалення в офіційних документах, проте вже вважаються загально визнаними міжнародною спільнотою. Треба враховувати й той факт, що розуміння екологічних прав залежить від рівня еколого-правової культури і правосвідомості суспільства, а також те, що в різні часи воно має своє забарвлення, тобто не може залишатися вічним і незмінним.

З огляду на це додамо, що справедливим вбачається зроблений А. П. Гетьманом висновок, що в Україні виникла нагальна потреба в розробленні Концепції розвитку екологічного права та законодавства, яка має стати вагомим складником алгоритму формування національної екологічної політики й важливою умовою для подолання перешкод на шляху її реалізації та запровадження механізму правового супроводження. Екологічна політика нині розглядається як суверенне право держави, інтегрований чинник соціально-економічного розвитку України, який сприяє забезпеченню переходу до сталого розвитку економіки й запровадженню екологічно збалансованої системи природокористування [5].

Усе частіше перед науковцями постає питання, чи є правова доктрина джерелом (формою) права. Загально відомо, що правові системи світу відрізняються своєрідністю джерел права, ступенем свого розвитку, пріоритетом одних джерел над іншими. В цих системах джерелами права визнаються нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, правові звичаї, судові прецеденти (або судова практика), загальні принципи права, правова доктрина. З цього приводу С. С. Алексєєв наголошує, що доповнення судами положень закону призводить до того, що в царині права поряд із законом народжується особлива нормативна реальність [1, с. 120]. Джерелом

такої реальності, на думку О. О. Зозулі, є саме правова доктрина, найважливіші, базові положення й висновки якої не дозволяють судді формулювати правила, що суперечать сутності права. За умови існування певних обставин (незрозумілості, нечіткості, пробільності, рамочного характеру законодавства) доктрина стає діючим джерелом права, що має судову легітимацію [6, с. 171].

Той факт, що правова доктрина поряд зі складниками (природно-правовим та еколого-правовим) є однією з форм результатів наукових досліджень, які мають наукову цінність, є безперечним. Поняття «наука», як відомо, вживається для позначення: а) системи знань про дійсність; б) сфери людської діяльності, метою, призначенням і функцією якої є вироблення й систематизація цих знань; в) окремих галузей науки [10, с. 402]. Галузева еколого-правова доктрина – це результат еколого-правових наукових досліджень, що ґрунтуються на міждисциплінарних підходах до науки екологічного права. Як нове знання, доктрина набуває статусу наукового знання за умов відповідності двом вимогам: науковій обґрунтованості (достовірності) й формально-логічній відповідності загальним вихідним принципам і закономірностям правової науки [11, с. 8].

Вважається, що знання відлік свого існування веде з XVII ст., точніше, з часів появи школи природного права Гуго Гроція, тобто для своєї еволюції вона мала понад три століття, а це для її становлення та формування досить тривалий проміжок часу. Практична значущість природно-правових підходів у розвитку правової системи України, як вважає С. П. Рабінович, залежить насамперед від їх соціально-емпіричної спрямованості, від того, в якою мірою вони передбачають вивчення й урахування реальних соціальних (економічних, психологічних, моральних, культурних та ін.) засад юридичного регулювання [13, с. 128]. Диференціація еколого-правової доктрини є складною, тому що вона виступає багатоаспектним правовим явищем. Якщо розглядати її розвиток паралельно із впливом природного права на екологічні відносини (або на природоресурсні, природоохоронні або будь-які інші, пов'язані із забезпеченням життя і здоров'я громадян), то з історичної точки

зору це буде дуже великий проміжок часу.

Умови сьогодення вимагають людино-центристської доктрини екологічного права для задоволення потреб сучасного суспільства. Як зазначає Р. О. Гаврилюк, між появою й затвердженням природного права людини, яке своїми витокami сягає в постприродний, соціальний, але ще не потестарний світ, і формуванням права позитивного, яке почало заповнювати простір вертикальних, ієрархічних соціальних відносин, що з'явилися в потестарному суспільстві, пролягла величезна за часом і досить вагома своїми кардинальними соціальними змінами історична епоха. Простори права природного й позитивного стикаються, нерідко перетинаються, проте при нормальному розвитку соціуму вони аж ніяк не можуть замінити один одного (тобто вони невзаємозамінні), а їх цілі й засоби зовсім різні. Ось чому за своєю природою право природне й позитивне – взаємодоповнюючі феномени, які в сукупності створюють найбільш оптимальні умови для буття людини в потестарном суспільстві [4, с. 11].

Для формування еколого-правової доктрини, розвитку екологічних відносин більш доцільним є інтеграція, синтез екологічного права природного і позитивного. Нагадаємо, що наука екологічного права у своїй еволюції пройшла декілька етапів, досягнення кожного з них дозволяє здійснити диференціацію, виокремити правові інститути, підгалузі та галузі екологічного права у процесі їх формування, а також інтеграцію, як синтез знань, розглядати найвищим етапом розвитку. Еволюція еколого-правової науки розглядається як безперервний процес, який віддзеркалює діалектику екологічних відносин, хоча й проходить нерівномірно, що зумовлено розвитком різних галузей знань – технічних і соціальних. Інтеграція різних сфер знань в екологічне право сприяє створенню науково-обґрунтованої еколого-правової доктрини, закладає фундамент правового регулювання суспільних відносин, які забезпечують екологічні права й інтереси суб'єктів, екологічний правопорядок, гармонійну взаємодію природи й суспільства.

Враховуючи важливість питання й необхідність його глибокого вивчення,

на наше переконання, можна підтримати деякі засадничі положення інтерпретації природного права, а саме: а) положення натуралізму про «природну цілісність світу», «універсальність конституції» природи та ін. (О. М. Костенко) [9]; б) спробу поєднання низки натурфілософських підходів, що розглядаються як домінуючі, з окремими елементами некласичної й постнекласичної філософії (де природне право характеризується як «синергетичне», а в деяких випадках – як «інтуїтивне») (С. С. Сливка) [16]; в) спосіб вирішення традиційно юснатуралітичної проблематики з теоретико-правової й соціокультурної позиції, що надає можливість досліджувати природно-правовий підхід у державно-юридичній діяльності з урахуванням соціокультурних особливостей національної юридичної системи (М. І. Козюбра) [8]; г) ідея неминучості співіснування природного та легістського праворозуміння, що розглядаються як діалектична єдність протилежностей (П. М. Рабінович) [15]. Водночас констатуємо, що наведені концепції мають певні недоліки, дискусійні положення, які є самостійним об'єктом дослідження для теорії й філософії права, філософії й соціології.

Доктрина еколого-правова розглядається як галузева юридична. У цьому дослідженні не стоїть мета здійснити класифікацію правових доктрин, але деякі моменти є необхідними для з'ясування співвідношення природно-правової, еколого-правової і правової доктрини. Останню диференціюємо за змістом на (а) доктрину загальноправову юридичну, (б) правову доктрину окремої галузі права, а саме права екологічного, цивільного права та ін., (в) правову доктрину окремого правового інституту (галузевого, міжгалузевого), зокрема, права власності на природні ресурси.

Природно-правова доктрина являє собою загальноправове явище, загальноправову категорію вищого порядку. Це категорія інтегруюча, що виступає в ролі своєрідної моделі політико-правової реальності, правового регулювання, моральності, яка відображає потреби соціуму, оптимальне співвідношення приватних і публічних інтересів, сприяє гармонійній взаємодії природи та суспільства, збереженню безпечного довкілля, захисту життя та

здоров'я населення. Природно-правова доктрина – загальноправова категорія, яка властива й екологічному праву, має позитивацію в екологічному законодавстві та є інтегруючою сукупністю юридично-наукових трактувань і суджень про право, в межах яких розробляються й обґрунтовуються юридичні форми пізнання права і правових явищ, принципи, поняття, терміни, конструкції, способи, засоби, прийоми розуміння і тлумачення його джерел, системи, структури тощо.

В екологічних відносинах природно-правова доктрина, впливаючи на еколого-правову доктрину як галузеву, має подвійний прояв. По-перше, на підставі природно-правової доктрини визначаються найвищі соціальні цінності, засновуються екологічна ідеологія й етика як різновиди соціальних і правових інститутів, формуються нові підгалузі, інститути, субінститути, норми екологічного законодавства і права, засоби оптимізації юридичної техніки й методології тлумачення норм, тобто ця доктрина впливає на процеси формування права та його реалізацію. По-друге, доктринальна форма реалізації екологічної правової політики втілюється переважно у проектах і самих нормативно-правових актах, у плануванні законотворчого процесу, зорієнтованого на оптимізацію чинного законодавства, усунення недоліків і прогалин у праві, в розширенні сфер правової регламентації суспільних екологічних відносин.

Доречно навести зауваження В. І. Андрейцева, що наукові доктрини, які чітко ґрунтуються на вимогах чинного екологічного законодавства, тенденціях його вдосконалення й концептуальних ідеях окремих наукових шкіл, не враховують усієї гами законодавчого регулювання екологічних правовідносин, що вносить відповідний дисбаланс у розвиток науки й навчальної дисципліни, спрямованих на формування у фахівців юридичного профілю різних еколого-правничих світоглядів і праворозуміння [14, с. 97]. Теоретико-прикладний (практичний) характер можливості використання природно-правової доктрини в екологічній правозастосовній практиці виникає саме з її природи, сутності цього феномену як наукової теорії (вчення), нетрадиційного джерела права й

допоміжного засобу для визначення змісту еколого-правових норм.

Визнання сутності, змісту й мети еколого-правової доктрини пов'язано з розумінням її природи. Судження про поняття «еколого-правова доктрина» можливо надати завдяки певним підходам до цього.

По-перше, це пов'язано з категорію «вплив», тобто відповідним системним впливом природно-правової доктрини та інших ідеологічних чинників на екологічну свідомість, культуру, спосіб суспільного життя з метою формування стійких і глибоких знань, сучасного правового розвитку екологічних відносин. При цьому треба пам'ятати про чотири основні підходи до розуміння права, на які звертає увагу С. І. Максимов, що полягають у правовому (а) позитивізмі, (б) об'єктивізмі, (в) суб'єктивізмі (класичні концепції природного права) та (г) інтерсуб'єктивності (некласичні концепції природного права) [13, с. 83-84]. Як правило, всі концепції праворозуміння можна звести до двох основних підходів: позитивістського (авторитарного) і природно-правового (гуманістичного). Для останнього характерним є розрізнення права й закону (позитивного права), бачення екологічного права як багатогранного, а найголовніше того, що його змістом є права людини. Природно-правове розуміння екологічних відносин зумовлює гуманістичний підхід до екологічного права, що є найбільш сприятливим у сучасних умовах. Аналіз пізнавальних можливостей основних підходів до праворозуміння показав, що методологічною платформою теорій правової доктрини (в тому числі й еколого-правової) є передусім юснатуралістичне й соціологічне.

По-друге, визначення досліджуваного поняття («еколого-правова доктрина») пов'язано й може розглядатися через категорію «функція» як послідовну, систематичну, скеровану діяльність держави та її органів, громадських об'єднань, організації, науковців, що спрямована на формування певної системи екологічних знань, свідомості, праворозуміння вчень, еколого-правової науки й державної екологічної політики. Еколого-правова доктрина має виконувати основні функції – евристичну, стабілізуючу, спрямовуючу, нормоутворюючу, оціночну й прогностичну.

По-третє, формування еколого-правової доктрини отримує своє життя під впливом природно-правової як методологічної платформи й розглядається як процес позитивації положень природного права в екологічному законодавстві. Як і будь-який процес, він характеризується певним змістом, обумовлений історичними, економічними, соціальними, ідеологічними, політичними й екологічними чинниками, має певні складники – інформаційний, оціночний (формування цінностей), регуляторний, легітимаційний (необхідність норм), організаційний.

По-четверте, механізм реалізації концептуальних положень еколого-правової доктрини здійснюється шляхом: включення доктринальних положень до тексту нормативно-правових актів або пряме посилення на них, посилення під час винесення правозастосовними органами, а також фактична дія правової доктрини як форми права.

По-п'яте, прийняття нормативно-правових актів пов'язано з потребою закріплення засад еколого-правової доктрини – доктринальних положень державної екологічної політики. Еколого-правова доктрина отримує визнання через втілення її положень у програмних документах політичної, економічної та іншої спрямованості, в нормативно-правових актах, договірних і звичаєвих нормах, у рішеннях органів державної влади. Наприклад, постановою Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР [3, 1998. – № 38. – Ст. 248], Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI [12, 2011. – № 3. – Ст. 158], Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5 [12, 2015. – № 4. – Ст. 67] схвалено Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» щодо впровадження європейських стандартів життя, забезпечення стійкого зростання економіки екологічно невиснажливим способом, проведення земельної реформи, програми збереження навколишнього природного середовища. Зокрема, Указом Президента України «Про затвердження

Національної стратегії у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 встановлюється необхідність удосконалення діяльності держави з утвердження забезпечення прав і свобод людини, створення дієвого механізму їх захисту, вирішення системних проблем у зазначеній сфері [12, 2015. – № 69. – Ст. 2257], а іншим – «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 р. № 287/2015 – визнається загроза екологічній безпеці, зумовлена надмірним антропогенним впливом і високим рівнем техногенного навантаження на територію України, негативними екологічними наслідками Чорнобильської катастрофи, значним обсягом відходів виробництва і споживання, неналежним рівнем їх вторинного використання, переробки й утилізації; незадовільним станом єдиної державної системи й сил цивільного захисту, системи моніторингу довкілля (п. 3.9) [12, 2015. – № 43. – Ст. 1353].

Отже, як бачимо, еколого-правова доктрина є різновидом галузевої правової доктрини, її системоутворюючим елементом, теоретико-методологічним фундаментом правової системи, джерелом (формою) екологічного права, що формується на підставі основоположних універсальних учень екологів-правознавців, що мають наукову цінність, визнаються юридичною спільнотою, служить підставою для легітимації доктрини в суспільній свідомості, можливого офіційного визнання державою. Вона встановлює стратегічні напрями державної екологічної політики, перспективи подальшого розвитку екологічного законодавства, сприяє запровадженню природно-правових підходів до загальнолюдських цінностей, науково обґрунтовує концептуальні підходи до вирішення проблем екологічного права, може виступати регулятором суспільних екологічних відносин. Основна функція еколого-правової доктрини – сприяння формуванню підґрунтя для правотворчості і правозастосування.

Відображаючи панівні в суспільстві погляди представників еколого-правових шкіл на екологічне право, його цінність і роль у життєдіяльності соціуму, еколого-правова доктрина виступає своєрідним базисом для

розроблення еколого-правових приписів, обґрунтовує необхідність і доцільність закріплення правових норм, тобто є важливим чинником у процесі становлення права. Їй притаманні такі риси, як науковість, послідовність, ефективність і стабільність.

Висновки. З огляду на наведені міркування можемо дійти таких висновків і узагальнень:

– природно-правова доктрина є системоутворюючим чинником правової системи в цілому й системи екологічного права зокрема, яка формалізується й набуває своєї обов'язковості;

– природно-правова доктрина є результатом наукового пізнання, певною частиною науки, що має більш статичний, консервативний характер порівняно з правовою й еколого-правовою наукою;

– еколого-правова доктрина служить засобом гармонізації системи екологічного права й законодавства, установлює основні напрями державної екологічної політики, має враховувати вимоги світової спільноти й загальнолюдські цінності природно-правової доктрини;

– на певному історичному етапі розвитку української державності природне право забезпечує формування позитивного екологічного права, виступає зразком для правопорядку, а існування правових доктрин є важливим складником перехідного періоду розвитку суспільства й державності України;

– за сучасних умов еколого-правова доктрина об'єктивується в письмовій і змішаній (письмовій та усній) формі, а її становлення й подальший розвиток можливі лише за умови існування висококваліфікованих правничих наукових шкіл, які формують якісні наукові вчення;

– еколого-правова доктрина – це збірна (поєднувальна) категорія для позначення сукупності юридично-наукових трактувань і розумінь природного й екологічного права, в межах яких розробляються сучасні підходи до її праворозуміння з урахуванням потреб соціально-економічного, політико-правового та іншого розвитку країни;

– еколого-правова доктрина – еволюційна категорія, зміст якої

зумовлено генезою природно-правової доктрини, її синтезом у позитивне екологічне право. Разом зі змістом цих доктрин розвивається й удосконалюється екологічне законодавства. Процес становлення еколого-правової доктрини в науці екологічного права й законодавства є тривалим і, як правило, багатоетапним;

– велика кількість імперативів, заборон та обмежень в екологічних правовідносинах урівноважується завдяки положеннями природно-правової доктрини, покликаної зробити вагомий внесок у процес законодавчої і правозастосовної діяльності із забезпечення екологічних прав та інтересів громадян. Визнання природно-правової доктрини державою забезпечує втілення утворюючих її теоретичних конструкцій у юридичну складову екологічного права;

– еколого-правова доктрина виконує евристичну, стабілізуючу, спрямовуючу, нормоутворюючу, оціночну і прогностичну функції;

– природно-правова, як і еколого-правова доктрина має похідний щодо правничої науки характер;

– обидві зазначені доктрини визнаються юридичною спільнотою, служать концептуальними підвалинами нормотворчої, правозастосовної і правотлумачної діяльності;

– після можливого офіційного визнання державою вони можуть виступати джерелом (формою) екологічного права.

Еколого-правова доктрина має сприяти: а) її використанню у правотворчому процесі, при розробленні нормативно-правових актів та адаптації їх до європейських стандартів; б) формулюванню законодавчих дефініцій, які поступово будуть перетворюватися на важливу частину нормативно-правових актів екологічної спрямованості; в) розробленню Концепції розвитку екологічного права й законодавства; г) подальшій кодифікації екологічного законодавства; д) формуванню державної екологічної політики тощо. В умовах сьогодення, допоки триває процес реформування екологічного законодавства, доцільно вести мову про запровадження судами

механізму санкціонування еколого-правової доктрини шляхом прийняття на її підставі судових рішень. Еколого-правова доктрина виступає вагомим чинником для впорядкування екологічних відносин, оскільки є динамічною категорією, спроможною враховувати екологічні публічні інтереси і збалансовувати їх з приватними, а потреби соціуму – з особистими екологічними потребами і правами громадян.

Список літератури:

1. *Алексеев С. С.* Право на порозі нового тисячелеття. Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи : монографія / С. С. Алексеев. – Москва : Статут, 2000. – 256 с.
2. *Андрейцев В. І.* Наукові та науково-практичні школи: стан та перспективи правового регулювання / В. І. Андрейцев. – Київ : Знання, 2009. – 414 с.
3. Відомості Верховної Ради України.
4. *Гаврилюк Р. А.* Методологическая традиция доктрины естественного права : монографія. / Р. А. Гаврилюк. – Черновцы : Черновиц. нац. ун-т им. Ю. Федьковича, 2012. – 787 с.
5. *Гетьман А. П.* Концепція розвитку екологічного права та законодавства як передумова забезпечення національної екологічної політики / А. П. Гетьман // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. праць. – Харків : Право, 2013. – № 2 (73). – С. 165–173.
6. *Зозуля А. А.* Доктрина в современном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Александр Александрович Зозуля. – Санкт-Петербург, 2006. – 232 с.
7. *Кармаліта М. В.* Правова доктрина – джерело (форма) права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. В. Кармаліта ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2011. – 21 с.
8. *Козюбра М.* Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10–21.
9. *Костенко О. М.* Культура і закон – у протидії злу : монографія / О. М. Костенко. – Київ : Атіка, 2008. – 352 с.
10. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – Київ : Ін Юре, 2003. – 1231 с.
11. *Мочульська М. Є.* Правова доктрина в континентальній правовій системі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. Є. Мочульська ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – 19 с.
12. Офіційний вісник України.
13. Правова доктрина України : монографія : у 5 т. / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. – Харків : Право, 2013. – 976 с.
14. Правова доктрина України : монографія : у 5 т. / Ю. С. Шемшученко, А. П. Гетьман, В. І. Андрейцев та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права. – Харків : Право, 2013. – 848 с.
15. *Рабінович П. М.* Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування / П. М. Рабінович // Право України. – 2009. – № 3. – С. 65–70.
16. *Сливка С.* Природне та надприродне право : монографія: у 3-х ч. / С. Сливка. –

Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд. – Київ: Атіка, 2005. – 224 с.

References:

1. Alekseev, S.S. (2000). Pravo na porohe novoho tysiacheletyia. Nekotorye tendentsyy myrovoho pravovoho razvytyia – nadezhda y drama sovremennoj epokhy. Moscow: Statut [in Russian].
2. Andrejtsev, V.I. (2009). Naukovi ta naukovo-praktychni shkoly: stan ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання. Kiev: Znannia [in Ukrainian].
3. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].
4. Havryliuk, R.A. (2012). Metodolohycheskaia tradytsyia doktryny estestvennoho prava: monohrafiya. Chernovtsy [in Russian].
5. Getman, A.P. (2013). Kontseptsiiia rozvytku ekolohichnoho prava ta zakonodavstva iak peredumova zabezpechennia natsional'noi ekolohichnoi polityky. Visnyk Natsional'noi Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2 (73), 165–173 [in Ukrainian].
6. Zozulia, A.A. (2006). Doktryna v sovremennom prave. Candidate's thesis. Sankt-Peterburh [in Russian].
7. Karmalita, M.V. (2011). Pravova doktryna – dzherelo (forma) prava. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kiev [in Ukrainian].
8. Koziubra, M. (2010). Pravorozuminnia: poniattia, typy ta rivni. Pravo Ukrainy, 4, 10–21 [in Ukrainian].
9. Kostenko, O.M. (2008). Kul'tura i zakon – u protydii zlu: monohrafiia. Kiev: Atika [in Ukrainian].
10. Rymarenko, Yu.I., Kondrat'iev, Ya.Yu., Tatsij, V.Ya., Shemshuchenko, Yu.S. (Eds.). (2003). Teoretyko-metodolohichni ta kontseptual'ni zasady politsejs'koho prava ta politsejs'koi deontolohii. Mizhnarodna politsejs'ka entsyklopediia. (Vols. 1-10; Vol. 1). Kiev: In Yure [in Ukrainian].
11. Mochul's'ka, M.Ye. (2011). Pravova doktryna v kontynental'nij pravovij systemi. Extended abstract of candidate's thesis. L'viv. nats. un-t im. Ivana Franka. L'viv [in Ukrainian].
12. Ofitsijnyj visnyk Ukrainy [in Ukrainian].
13. Tatsij, V.Ya., Sviatots'kyj, O.D., Maksymov, S.I. et al. (2013). Zahal'noteoretychna ta istorychna iurysprudentsiia. Pravova doktryna Ukrainy. O. V. Petryshyn (Ed.). (Vols. 1-5; Vol. 1). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
14. Shemshuchenko, Yu.S., Getman, A.P., Andrejtsev, V.I. et al. (2013). Pravova doktryna Ukrainy. Doktrynal'ni problemy ekolohichnoho, aharnoho ta hospodars'koho prava. Yu.S. Shemshuchenko (Ed.). (Vols. 1-5; Vol. 4). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Rabinovych, P.M. (2009). Pravorozuminnia «pryrodne» ta «lehists'ke»: nemynuchist' spivisnuвання. Pravo Ukrainy, 3, 65–70 [in Ukrainian].
16. Slyvka, S. (2005). Pryrodne pravo: istoryko-filosofs'kyj pohliad. Pryrodne ta nadpryrodne pravo. (Parts 1-3; Part 1). Kiev: Atika [in Ukrainian].

Анисимова А. В. Интеграция естественно-правовой доктрины в эколого-правовую науку, доктрину, политику и законодательство: некоторые аспекты.

Статья содержит научно-теоретический анализ вопросов, связанных с использованием эколого-правовой доктрины при правотворчестве, разработке нормативно-правовых актов и адаптации их к европейским стандартам. Эколого-правовая доктрина рассматривается как разновидность отраслевой правовой доктрины, ее системообразующий элемент, теоретико-методологический фундамент правовой системы, источник (форма) экологического права. Автором предпринята попытка исследовать влияние естественно-правовой доктрины на формирование общетеоретических положений науки экологического права, эколого-правовой доктрины, эколого-правовых отношений, определить направления и пути совершенствования государственной экологической политики и законодательства.

Ключевые слова: государственная экологическая политика; юридическая наука; естественно-правовая доктрина; эколого-правовая доктрина; экологические правоотношения; экологическое законодательство.

Anisimova G. V. Integration of natural law doctrine into environmental law science, doctrine, policy and legislation: some aspects.

The article includes theoretical analysis of issues associated with the use of the environmental law doctrine in the law-making process, the drafting of legal acts and their adaptation to European standards. The environmental law doctrine is regarded as a type of branch-specific legal doctrine, its backbone element, theoretical and methodological foundation of the legal system, the source (form) of environmental law. The author made the attempt to investigate the influence of the natural law doctrine on the formation of theoretical provisions of environmental law science, environmental law doctrine, environmental legal relations, to identify areas and ways of improving the state environmental policy and legislation.

Key words: state environmental policy; legal science; natural law doctrine; environmental law doctrine; environmental legal relations; environmental legislation.

Надійшла до редколегії 05.05.2016 р.

